

15. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927 – 1939: Документы и материалы. В 5-ти тт. / Т. 4. 1934 – 1936/ Под ред В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. – 1056 с.
16. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6996.
17. ДАДО. – Ф.19, оп. 1, спр. 1469.
18. ДАДО. – Ф.1520, оп. 3, спр. 42.
19. ДАДО. – Ф.19, оп. 1, спр. 1494.
20. ДАДО. – Ф.19, оп. 1, спр. 90.
21. ДАДО. – Ф.1520, оп. 3, спр. 35.
22. ДАДО. – Ф.1520, оп. 3, спр. 86.
23. ДАДО. – Ф.1520, оп. 3, спр. 63.
24. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6580.
25. ЦДАГО України. – Ф.1, оп. 20, спр. 6777.

Романец Н. Р. Борьба с самосудами в украинском селе (1933-1935 гг.)

Статья посвящена исследованию крестьянских самосудов, получивших распространение в украинском селе в период 1933-1935 гг. На основе анализа архивных документов, которые впервые вводятся в научный оборот, определены причины крестьянских самосудов и методы борьбы власти с ними.

Ключевые слова: самосуды, крестьянство, голод, преступность, украинское село.

Romanets N. R. The struggle against the peasant lynching in the Ukrainian village in 1933-1935

The article is devoted to investigation of peasant lynching in the ukrainian village in 1933-1935. Based on the analysis of new archival documents, the author defines the reasons of peasant lynching and the methods of the struggle against them.

Key words: lynching, peasantry, famine, criminality, ukrainian village.

УДК: 94 (477.83)“20”

М. В. Сеньків

КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО СЕЛА У ДОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1939–1941 РР.)

У статті висвітлено політику радянської влади щодо західноукраїнського селянства у довоєнний період. Показано, що у політичному відношенні за допомогою колективізації селянських господарств радянська влада намагалася придушити національно-визвольний рух, а в економічному – створити міцний механізм контролю за виробництвом і розподілом сільськогосподарської продукції, закласти підґрунтя тоталітарній системі. Проаналізовано шляхи, методи і засоби колективізації.

Ключові слова: західноукраїнське село, селянство, колективізація, національно-визвольна боротьба, радянський режим, спротив.

У 1939 р. Західна Україна, а в 1940 р. Бессарабія та Буковина були приєднані до складу СРСР. За допомогою репресивних дій сталінський режим прагнув насадити тут радянську систему. За роки незалежності України опубліковані праці І. Біласа [1], Б. Яроша [2], Ю. Киричука [3], А. Русначенка [4], О. Ленартовича [5], А. Кентія [6], В. Барана й В. Токарського [7] та інші, які висвітлюють соціально-політичні процеси кінця 30 – поч. 50-х рр. ХХ ст. у західних областях. Однак проведення радянським режимом колективізації західноукраїнського села у довоєнний період розкрито в них побіжно. Мета дослідження – заповнити цю прогалину. Наукова новизна праці – з нових концептуальних підходів розкрито зміст, форми і методи колективізації західноукраїнського села у довоєнний період.

Політика радянської влади щодо селянства впливала із комуністичної доктрини. Стосовно аграрної політики більшовицька влада виходила із таких постулатів: по-перше, сільське господарство в силу історичної необхідності неминуче повторить шлях розвитку промисловості – від індивідуального дрібнотоварного до великого колективного виробництва; по-друге, такий поворот у розвитку села відкриває широкі можливості для науково-технічного прогресу, на базі якого розв'язуватимуться всі проблеми аграрного сектора економіки; по-третє, єдиним шляхом до індустріальної організації виробництва є “державний капіталізм”.

Отже, у більшовицькій доктрині не було місця для селянина-господаря. Це обумовлювалось перш за все тим, що селянство у своїй переважній більшості, на відміну від пролетаріату, було матеріально забезпечене, мало вкорінену традицію приватної власності та дрібнотоварного виробництва, володіло засобами виробництва, а тому не могло бути повною мірою контрольоване державними органами.

“Наш головний ворог, – писав В. Ленін, – це дрібна буржуазія, її навички, її звички, її економічне становище” [8, с.239]. А так як “більшість землеробів – дрібні товарні виробники” [9, с.279], то виходило, що основним ворогом нової влади було селянство. Відтак його слід знищити, реорганізувавши сам процес виробництва та розподілу продукції на нових централізованих засадах, знешкодивши репресіями найбільш

дійову, заможну частину селянства. “Куркуль, – підкреслював В. Ленін, – непримиренний наш ворог. І тут ні на що надіятися, крім як придушення його” [10, с.9].

Концепцію відчуження селянина від власності, узалежнення його від держави розробив В. Ленін. Він, зокрема, пояснював, що кооперування селянських господарств – не еволюція, а різновид гострої класової боротьби, всього-на-всього передумова колективізації [11, с.207,208].

В. Ленін повчав більшовиків, що їх найважливішим завданням є нацькувати, спочатку селян на поміщиків, а пізніше, і навіть не пізніше, а в той же самий час, нацькувати робітників на селян [12, с.16]. Треба було не просто нацькувати одних на інших, що по-більшовицькому називалося класовою боротьбою, а під час цієї боротьби обібрати всіх до нитки, перетворити їх у слухняних наймитів.

Ще однією причиною, яка спонукала тоталітарну систему до знищення селянства було те, що воно слугувало підґрунтям національно-визвольної боротьби, носієм ідей самостійності України. Щоб розправитися з визвольним рухом, необхідно було підірвати його соціально-економічну базу – селянина-господаря та одноосібну форму господарювання, і таким чином зруйнувати досвід, менталітет, історичну пам'ять, побут, уклад, християнську мораль.

Утверджуючи колективне господарювання в аграрному секторі, більшовицька влада хотіла також створити розгалужену систему зиску і експлуатації селянства, щоб шляхом нееквівалентного обміну викачувати з села величезні кошти для потреб бюрократичної держави, та мати дешеву робочу силу як у сільському господарстві, так і в промисловості. Хоча тоді радянська імперія вже використовувала безоплатну примусову працю ув'язнених.

Першу спробу колективізувати західноукраїнське село було зроблено у довоєнний період. З вересня 1939 р. сталінський режим розпочав радянізацію возз'єднаних областей. Насаджуючи тоталітарне суспільство, радянські та партійні органи повною мірою використовували досвід, набутий в Наддніпрянській Україні і в різних регіонах Радянського Союзу. Водночас тут були й певні особливості, зумовлені насамперед тим, що величезний репресивний апарат Радянського Союзу здійснив у цьому регіоні України весь страшний процес руйнації демократичних засад суспільства не за десятиліття, як це було у всій радянській імперії, а фактично за один рік.

28 жовтня 1939 р. народні збори у Львові проголосили конфіскацію землеволодінь поміщиків, монастирів і державних чиновників. Оскільки поміщики і державні чиновники були, як правило, інонаціонального походження, то конфіскація їх земельної власності знайшла підтримку у місцевого населення.

Земля передавалася спочатку селянським комітетам, а пізніше земельним комісіям при сільських Радах, яким належало розподілити її серед безземельних і малоземельних селян. До кінця 1939 року було конфісковано 2 753 млн. га – майже третину всіх сільськогосподарських угідь. Щоб заручитися підтримкою села, малоземельним і безземельним селянам передано понад 1,1 млн. га конфіскованих земель [13, с.138].

Улітку 1940 р. радянська влада конфіскувала також 235 тис. га землі у Чернівецькій області. Селянам було передано 60 тис. га землі, 6 тис. коней, 1700 голів великої рогатої худоби, 5395 овець, 2773 житлових і господарських будівель [14, с.603].

Передача селянам землі, худоби, насіння, реманенту планувалася лише як прелюдія докорінних “соціально-економічних перетворень” у сільському господарстві, кінцевою метою яких була ліквідація приватної власності на землю і суцільна колективізація. Із всіх конфіскованих земель лише близько половини роздали селянам. Решта мала стати основою для створення радгоспів і колгоспів.

Для того щоб спровокувати конфлікт на селі більшовицька влада реалізовувала принцип “поділяй і володай”. Від сплати податків звільнялася найбідніша частина селянства. Їй переходила власність заможних господарів. Це загострювало соціальну напругу, підігрівало ненависть між селянами.

Біднякам надавалось тягло і реманент, конфіскований в поміщицьких, осадницьких господарствах, державний кредит. У Волинській області найбідніші селяни одержали коней – 3524, корів – 12268, Дрогобицькій – відповідно: 4400 і 11000, Львівській – 8223 і 15448, Рівненській – 3000 і 7916, Станіславській – 11229 і 11062. Всього у західному регіоні України бідняки отримали 45 тис. коней, 2 тис. волів, 73 тис. корів, понад 20 тис. свиней, багато кіз і овець. Бідняцькі господарства одержали насіння, зокрема, в Станіславській області 68 520 ц хліба, у Львівській – 76 734 ц зерна та 39 121 ц картоплі [15, с.223].

В 1940 р. у Станіславській області 98 765 господарств було звільнено від сплати сільськогосподарського податку, 85 529 – від поставок зерна і картоплі. На Дрогобищині із загальної кількості 198 108 господарств, які підлягали оподаткуванню, звільнялись від поставок зерна 7314 господарств [15, с.230]. Таке соціальне маніпулювання селянами здійснювало в інших областях західного регіону України.

Більшовицька влада надала селянам кредити для придбання продуктивної худоби. Господарствам західних областей України було виділено 9265 тис. крб., в тому числі: Тернопільській – 900 тис. крб., Львівській – 700 тис., Рівненській – 675 тис., Станіславській і Чернівецькій – по 2 млн. крб. Використовуючи цей кредит, селяни закупили біля 40 тис. корів [16, арк.170; 17, арк.81; 18, арк.5; 19, арк.1; 20, с.6]. Такі дії режиму створювали видимість піклування комуністичної партії і “батька всіх народів” про долю найбіднішого селянства. А насправді це був витончений прийом, щоб за рахунок найбільш соціально знедолених збільшити поголів'я худоби, яке у недалекій перспективі мало стати колгоспною власністю.

Отож, радянська влада перерозподілила поміщицьку, осадницьку, монастирську власність так, щоб закласти передумови колективізації. Селяни отримали незначні земельні наділи. У середньому на одне господарство в Західній Україні припадало 2,6 га ріллі, зокрема: у Волинській області – 3,1, Дрогобицькій – 2,1, Львівській – 2,4, Рівненській – 3,1, Станіславській – 1,6, Тернопільській – 3,1 га [15, с.259]. Їм не вистачало реманенту, тягла. Наприклад, після розподілу поміщицької худоби на Тернопільщині залишилось 99 240 селянських господарств, що не мали коней [15, с.220]. Подібна ситуація була у всьому західному регіоні України. Тому велика кількість селян була поставлена в такі умови, що неспроможна була самостійно вести господарство.

У січні-березні 1940 р. влада приступила до організації колективних господарств. Перший колгосп виник у січні 1940 р. в с. Уховець Ковельського району Волинської області. Ініціаторами його створення виступили селяни-бідняки Михайло Ілюш і Олександр Трофимук. Головою правління став Михайло Васюта, який не мав хліборобської жилки, а постійно політикував [21, 15 лютого].

У Станіславській області перший колгосп був організований у с. Буківна Тлумацького району, до якого увійшли 164 особи і мав 370 га ріллі, 77 коней, кілька десятків возів та плугів. Водночас виникають колгоспи в селах Стецева Снятинського, Міхальчому Чернолицького, Чернятині Городенківського, Чагарі Тлумацького районів. У с. Кобаки Косівського району колгоспу передали землі польських господарів. До кінця весни на Станіславщині налічувалося 27 колгоспів, які об'єднували 2919 селянських господарств і 5729 га ріллі [15, с.247,248; 23, с.33,363].

Колгосп з 60 сімей бідняків і наймитів організовано у с. Заводовичі Городоцького району Львівської області. Житлові і господарські будівлі поміщиків, а також коні, корови, свині осадників стали власністю колгоспів с. Нетребе Рава-Руського, с. Луциці Сокальського районів. В останній декаді квітня 1940 р. на Львівщині був 31 колгосп, у які входило 3 162 господарства. У Рівненській області 17 колгоспів об'єднували 1119 селянських дворів. На Дрогобищині перший колгосп постав у с. Болехівцях [24, с.32].

На кінець травня 1940 року у західних областях України нараховувалося 180 колгоспів, у тому числі: Волинській – 27, Дрогобицькій і Львівській – по 31, Рівненській – 17, Станіславській – 27, Тернопільській – 50 [15, с.248,249; 24, с.33].

Колективні господарства, які виникали взимку-весною 1940 року, були невеликими, в середньому на кожне з них припадало 224 га землі. В артілях було мало худоби, оскільки вони поповнювалися, головним чином, за рахунок найбіднішого селянства, зокрема колишніх наймитів. Тому в колгоспах гостро бракувало тяглової сили

Спочатку колективізація сільського господарства здійснювалася на добровільних засадах. Щоб заохотити селян до вступу в колгоспи, режим створював сітку машинно-тракторних станцій (МТС). Вони організовувалися на базі садиб націоналізованих маєтків з найбільш забезпечених житловими та господарськими будівлями. Їм передавалися усі сільськогосподарські машини, знаряддя, реманент та кінний інвентар колишніх поміщицьких й осадницьких господарств.

Постанова Раднаркому УРСР і ЦК КП(б)У від 26 лютого 1940 р. зобов'язувала народний комісаріат земельних справ УРСР створити сто машинно-тракторних станцій: у Волинській області – 18, Дрогобицькій – 10, Рівненській – 16, Станіславській – 14, Львівській – 20, Тернопільській – 22. Для цієї мети зі східних областей відряджено відповідні кадри: 25 агрономів, 25 зоотехніків, 25 ветеринарів, 22 механіки, 25 старших бухгалтерів, 96 трактористів, 50 комбайнерів [3, с.107].

У 1939-1940 рр. було організовано 198 ветеринарних лікарень, 153 ветеринарно-фельдшерських пункти, 14 ветеринарно-бактеріологічних лабораторій. У Західній Україні функціонувало 510 ветеринарних і 202 зоотехнічні установи та 60 контрольно-насіненевих лабораторій [15, с.226].

Із східних областей було прислано трактори та іншу сільськогосподарську техніку. У 1941р. в Західній Україні діяло 209 МТС, які мали 2476 тракторів і 12 комбайнів [26, с.199; 25, с.39,40].

Однак сподівання на МТС не виправдалися. Вони працювали погано, не виконували своїх зобов'язань. Про діяльність Печихвостівської МТС Львівської області в одному із документів стверджувалося: "Не зважаючи на те, що керівництво МТС одержало від Обласного Земельного Відділу серйозну пересторогу за наслідки минулого року, коли через погану роботу план тракторних робіт 1940 р. був виконаний лише на 49,8% та перевитрачено пального матеріалу на транспортних роботах 3771 кг, МТС з початку польових робіт 1941 р. продовжує практику минулого року" [27, с.336]. Подібні результати були характерні для багатьох МТС. 1940 р. їхньою допомогою змогли скористатися лише 478 колгоспів і 120 тис. селянських господарств, зокрема: у Тернопільській області – 42 тис., Львівській – 40 тис., Рівненській – 18 тис. У той же час в регіоні нараховувалося до 1,5 млн. одноосібників [24, с.27].

Колективізація сільського господарства проходила дуже повільно. Селяни не бажали йти до колгоспів, незважаючи на те, що колгоспникам надавалися пільги, технічна допомога тощо. Зі свого боку, радянська влада не наполягала на різкому збільшенні кількості колгоспів. Вона здебільшого турбувалася про зміцнення захисту своїх кордонів. Важливішим для радянського режиму було встановлення контролю над потенційно ворожим йому суспільством.

У травні 1940 р. XV з'їзд КП(б)У поставив перед компартійними органами західних областей завдання прискорити організацію колгоспів [28, с.948]. Відтак активізувалася пропагандистська діяльність, екскурсії селян в колгоспи східних областей. У західні області було відряджено бригади пропагандистів і лекторів, письменників і діячів культури: О. Довженка, О. Корнійчука, А. Малишка та інших [13, с.99; 24, с.43]. У

с. Братишів Тлумацького району Станіславської області агітацію проводили 35 членів партійно-радянського активу, однак селяни протестували і вперто не йшли до колгоспу [29, 21 серпня].

Політику колективізації підтримувало лише найбільше селянство, тоді як основна його маса не виявляла жодного бажання працювати на нових господарів. Так, у колгоспі села Холеневичі Волинської області було 63 члени, з них 85 відсотків складали колишні наймити і бідняки. Подібна ситуація простежувалася у всьому західноукраїнському регіоні [15, с.248,249].

Згідно з директивною вказівкою РНК СРСР місцеві органи влади у 1940 р. провели облік "куркульських господарств". До них було віднесено 25 992 господарства. Після розгляду скарг і уточнення це число зменшилось до 21107. По окремих областях вони розподілялися так: Волинській – 3545, Дрогобицькій – 2019, Львівській – 3270, Рівненській – 2875, Станіславській – 4855, Тернопільській – 4543 [15, с.236].

Щоб змусити їх вступити до колгоспу, влада почала використовувати податковий прес. Улітку 1940 р. одноосібні господарства сплачували на користь держави: за корову 60 карбованців, за коня 120, а за гектар землі 50. З кожного гектара селянин мав здати державі 90 кілограмів зерна. Ціна встановлювалася символічна – 5-6 карбованців за центнер, а на ринку вона була 120-180 карбованців. Крім того, власники селянських господарств до 2-х га зобов'язані були поставити державі 20 кг м'яса (6-7 копійок за кг), а 2-5 га – 50 кг і т.д. по висхідній [27, с.319]. Селянське господарство, що мало 12,8 га землі, пару коней, 4 корови, кінну молотарку, олійню, спорадично використовувало найману працю, сплачувало податок у сумі 13186 крб. [15, с.229]. Такі дії радянської влади підживляли рентабельність одноосібного господарства, унеможлилювали його існування.

Податково-пільгова політика змушувала частину селянства вступати в колгоспи. На кінець 1940 р. в західних областях було створено 276 колгоспів, які об'єднували 21,3 тисяч селянських дворів [13, с.139]. Щоб поглибити розкол селянства за класовим принципом, комуністичний режим створював супряги, які, крім виробничих функцій, мали зорганізувати бідноту і спрямувати її проти середняків і "куркулів". У 1940 р. на Дрогобищині нараховувалося 36 тис. супрягів, на Станіславщині – 32 тис., на Львівщині – 38 тис., на Тернопільщині – 33 тис., на Буковині – 19 тис. супряг [30, с.148; 24, с.29].

Весною 1941 р. більшовицька влада завдала чергового удару по селянських господарствах, схваливши 24 березня 1941 р. постанову ЦК КП(б)У і Раднаркому УРСР "Про встановлення граничних норм землекористування на один селянський двір у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях УРСР". Землекористування одноосібних господарств для Дрогобицької, Львівської, Станіславської і Тернопільської областей обмежувалося 7 га. Але в районах: Славському, Стрийському, Хирівському (Дрогобицької області), Лопатинському, Радехівському, Сокальському (Львівської області), Косівському, Яремчанському (Станіславської області), Ланівецькому, Новосільському, Пігаєцькому і Шумському (Тернопільської області) норма землекористування на двір збільшувалася до 10 га [15, с.217].

У Волинській та Рівненській областях, в яких було найбільше придатних для землеробства земель, норма на один двір дорівнювала 10 га. У районах, де було більше землі, придатної для землеробства, – у Головнянському, Заболотівському, Камінь-Каширському, Колківському, Любешівському, Маневицькому, Рафалівському, Рокитнянському (Рівненської області) та в Жабівському (Станіславської області) граничні норми на один двір встановлювалися 15 га [15, с.217].

Землі понад визначену норму передавалися, як правило, в земельний фонд колгоспів. Дія цієї постанови поширювалася і на Чернівецьку область, де у селян було конфісковано 18389 га землі і передано в основному колгоспам.

З лютого 1940 р. радянська влада розпочала масову депортацію осадників та лісників. Їхнім родинам дозволялося брати із собою тільки речі першої потреби, а решта „все нерухоме майно, сільськогосподарський інвентар, домашні тварини – залишаються на місці”, тобто конфісковувалися [31, с.10].

З квітня 1941 р. сталінський режим приступив до виселення заможних селян [31, с.8]. Микита Сало із Львівщини згадує: "Агітація вступу до колгоспів не мала результатів. Тоді уряд вдався до насильства. Почали вивозити на Сибір заможних селян. Депортація проводилася грубо і жорстоко: під'їжджали до селянина, дозволяли взяти із собою необхідні речі в дорогу і дещо з продуктів харчування, вантажили на автомобілі або фіри і вивозили на залізничну станцію. Як правило, це відбувалося ночами. На станціях люди мерзли по кілька днів у товарних вагонах, доступ до рідних і близьких був заборонений" [32, с.289].

За підрахунками істориків В. Парсаданової, М. Бугая, у 1939-1941 рр. було депортовано від 1 млн. 170 тис. до 1 млн. 250 тис. осіб, тобто близько 10 відсотків населення краю [33, с.26; 34, с.35]. За цей час заарештовано близько 60 тис. чоловік, з яких понад 50 тис. розстріляно або замучено в тюремних казематах [35, с.13]. На Буковині в довоєнний період радянська влада репресувала 30 тис. чоловік [36, 20 березня].

Польські історики визначають чотири етапи масових репресивних акцій із Західної України. На першому етапі, з 10 лютого 1940 р., вивозили осадників та державних функціонерів (200 тис.), на другому – з 13 квітня 1941 р. – заможних селян та родини військовиків (300 тис.), на третьому – з 6 червня 1941 р. – переважно біженців (240 тис.), на четвертому – у червні-липні 1941 р. – інтелігенцію, кваліфікованих робітників, залізничників (300 тис. осіб) [31, с.8].

Селяни, підпілля ОУН, греко-католицька церква, частково православне духовенство Буковини і Волині чинили спротив колективізації. У листівці ОУН зазначалося: "Українські селяни! Більшовицькі верховоди

організують колгоспи на те, щоб цілком знищити нашу самостійність, нас поневолити, цілком узалежнити від себе, а потім – знищити! На боротьбу проти колгоспів! Українські селяни! Колгоспи – наша смерть! Ми хочемо жити! Ні один до колгоспу! Українські селяни, чоловіки і жінки, молоді і старі! Всі на боротьбу проти колгоспів! Колгоспи – наша смерть!” [37, с.183].

Селянин А. Гладшук із с. Білашів, що на Волині, категорично відмовився усупільнювати коней і реманент. 20 жовтня 1940 р. він відверто заявив: “У колгосп нічого не дам і бути в колгоспі не бажаю.” Житель села Грушівка Никифор Міщук агітував проти колгоспів: “Колгосп для народу – ярмо на шию. Тепер у нас, у західних областях, народ буде вмирати з голоду, так, як умирав у східних областях. Наш український народ взяли під свій чобіт Москва і євреї-комуністи. Не вірте комуністичній агітації, колгоспи не приведуть до заможного життя, а створять панщину” [2, с.103].

Щоб не підписати заяви про вступ до колгоспу, люди ховалися в ляхах, ярах, лісах, вдавалися до різних хитрощів. Жінки, наприклад, стверджували, що заяви про вступ в колгосп підписали чоловіки, а земля і продуктивна худоба – їх власність, і тому вони відмовляються її віддати у колективне користування. У с. Бишів Радехівського району Львівської області селянин розділив свою землю між членами сім’ї, тільки тоді вступив до колгоспу [15, с.246].

У селах почали вирізувати коней. У Рожищенському районі Волинської області за 15 днів листопада 1940 року здано на заготівельні пункти 66 кінських шкур. У Ратнівському районі за цей же період зарізали 28, в одному селі Пирванче Горохівського району – 22. У селі Біланів Ковельського району зарізано і продано на базарі 50 коней [2, с.104].

Були на селі і самогубства. Так, у с. Коцюбинцях Копичинського району Тернопільської області бідняк Чемирис, якого силою заставили підписати заяву про вступ до колгоспу, повісився. У с. Васильківцях цього ж району селянин, після “добровільного” вступу до колгоспу, на очах місцевого начальства косою розпорів собі живіт [27, с.321,322].

Багато молодих людей йшли в ліси, створювали збройні загони і розгортали боротьбу проти радянської влади. Вони розправлялися з колгоспними активістами, енкаведистами, міліціонерами, головами сільрад, нищили колгоспне майно. У с. Вербиці Ходорівського району Дрогобицької області селяни вирубали колгоспний сад. У с. Мислятичі Крукеничівського району при зведенні землі в один масив селянам не виділили її в іншому місці. Це призвело до того, що понад 200 жінок і чоловіків на знак протесту вийшли в поле і не дали працювати тракторам. У с. Клевисько Самбірського району селяни спалили тваринницьку ферму [24, с.37].

У с. Реклинець Великомоствівського району Львівської області вбито голову колгоспу та сільради Д.Васька. У с. Видувів Козівського району Тернопільської області смертельно поранено сільського активіста [24, с.38].

Отже, ще до початку радянсько-німецької війни в західних областях України селянство виступало проти колгоспів, чинило опір тоталітарній системі. Радянська влада жорстоко розправлялася з непокірним селянством. У січні 1941р. у Львові відбувся “процес 59” над студентами, учнями середніх шкіл та священником Романом Берестом [38, с.90]. У Дрогобичі НКВС організував “процес 62” і “процес 39”. 42 чоловіки засудили до розстрілу, 21 – до 10 років, 24 – до 5-9 років тюремного ув’язнення, 5 – до заслання в Казахстан [35, с.11].

Новостворені колгоспи мали низькі виробничі показники. Урожайність зернових, картоплі та інших сільськогосподарських культур була гіршою ніж в індивідуальних господарствах. Малопродуктивним було тваринництво. Кожний другий колгосп перевищував адміністративні витрати. Наприклад, заборгованість колгоспу ім. Ворошилова Угнівського району Львівської області у 1940 р. становила 14870 карбованців, колгоспу “Червона Зірка” Новояричівського району – 19429 карбованців, що складало відповідно 16 і 20 відсотків від усіх грошових надходжень [27, с.339].

Зарплата колгоспників була символічною. 1940 р. колгоспи Львівщини в середньому на трудовдень мали виплачувати 3,8 кг зерна, 2,7 кг картоплі і 1,95 крб. грішми, Рівненщини – 5 кг зерна, 5,2 кг картоплі, 1 крб. 90 коп., Станіславщини – 3,7 кг зерна, 6 кг картоплі, 9,3 кг соломи й сіна, 2 крб. У Дрогобицькій області середня вартість одного трудовдя дорівнювала 4 кг зерна, 4,5 кг картоплі, 1 крб. 50 коп. Але навіть цієї мізерної плати вони не були здатні дати селянам, оскільки мали велику заборгованість [27, с.339; 15, с.256].

Трудова дисципліна в колгоспах була низькою. Селяни не хотіли задарма працювати. До кінця 1940 р. у Львівській області зі 9728 працездатних колгоспників не виробили норми 3200 і зовсім не працювали 535. У колгоспах Дрогобицької області під час жнив не виходили на роботу майже 40 відсотків колгоспників. Аналогічні факти мали місце в інших західних областях України [24, с.38].

За постановою уряду УРСР і ЦК КП(б)У від 26 лютого 1940 р. було організовано 180 радгоспів, поля яких займали простори панських і осадницьких земель. Їх стан порівняно з колгоспами був ще більш критичним. “У вересні 1940 року був я в радгоспі в Камінці-Струмилівій, – розповідає очевидець. – Його стан був гірший ніж мої найпесимістичніші передбачення: всі посіви, які були ще на полі, були так страшно забур’янені, що майже їх не було видно. Більшість з них неможливо було навіть збирати. Подібні речі я обсервував теж в інших радгоспах, а саме в Кутах і в Мацошині” [27, с.328].

Про виробничі показники радгоспів у 1940 році свідчать такі дані. Середня врожайність з одного гектара жита озимого становила 6,7 ц, проса – 3,8 ц, пшениці озимої – 8,1 ц, вівса – 6,0 ц, ячменю – 7,5 ц, гречки – 3,1 ц, картоплі – 60,0 ц [27, с.329].

Колгоспи і радгоспи були нездатні засіяти всі поля. Багато їх пустувало. Все це зумовлювало незадоволення селян. Підпілля ОУН і Греко-католицька церква посилювали антиколгоспну пропаганду. Розпочався вихід селян з колгоспів. У с. Оглядіві Лопатинського району Львівської області антиколгоспну пропаганду вів місцевий греко-католицький священик. Як наслідок колгосп покинуло 42 господарі. У с. Дубрівка Львівської області із 83 членів колгоспу заяви про вихід подали 36 селян. 40 чоловік заявили про свій вихід з колгоспу у с. Ляшки. Масовий вихід відбувся в селах Жашків Городоцького і Ордів Радехівського районів. У с. Давидовичі, забравши свого коня, вийшов із колгоспу селянин Палій. 32 чоловіки залишили колгосп у Мацеївському районі Волинської області. Повністю розпався колгосп у с. Кольники Мостиського району Дрогобицької області. Подібне відбувалося у всіх західних областях [15, с.246; 24, с.37].

У відповідь на ці процеси режим посилював репресії, що певною мірою стабілізувало ситуацію. Як свідчить офіційна статистика, до початку радянсько-німецької війни в західних областях України було об'єднано в колгоспи 13,0 відсотка селянських господарств: у Волинській – 21,1, Рівненській – 13,4, Дрогобицькій – 7,8, Львівській – 8,1, Станіславській – 12,8, Тернопільській – 14,8, Чернівецькій – 2,9 відсотка [15, с.261].

Однак реальне число колгоспів було значно меншим, бо деякі колективні господарства існували лише на папері задля звітності. Скажімо, у с. Користь Степанського району Рівненської області існував "паперовий колгосп", в якому числилося 24 господарства. Селяни не усупільнили основних засобів виробництва і продовжували вести одноосібне господарство. Фіктивні колгоспи існували у Почаївському Тернопільській, Мацеївському районах Волинської області та в інших місцях [24, с.37-39].

Таким чином, одноосібник був незручною і небажаною фігурою партійно-державного апарату, бо, маючи певний мінімум засобів виробництва, він неповністю залежав від державних структур, сам вирішував, що йому сіяти і що вивозити на ринок. Селянська сім'я виступала берегинею національних традицій, зокрема у сільському господарстві. Тому замість неконтрольованих індивідуальних господарств радянські органи прагнули створити колгоспне виробництво – економічну основу тоталітаризму і тим самим знищити український національно-визвольний рух. Колективізація не відповідала інтересам селян, тому вони чинили опір режиму.

Джерела та література

1. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. Кн.1 / І. Білас. – К.: Либідь, 1994. – 432 с.
2. Ярош Б.О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ століття (історико-політологічний аспект) / Б.О. Ярош. – Луцьк: Вежа, 1995. – 176 с.
3. Киричук Ю. Історія УПА / Ю. Киричук. – Тернопіль: Астон, 1991. – 120 с.
4. Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках / А. Русначенко. – К.: Пульсари, 2002. – 520 с.
5. Ленартович О. Селянство Західної України у національно-визвольній боротьбі. 1944-1950 рр. / О. Ленартович. – Луцьк: Вид-во Волинського ун-ту, 1998. – 154 с.
6. Кентій А. Українська повстанська армія в 1944-1945 рр. / А. Кентій. – К.: Інститут історії України НАНУ, 1999. – 220 с.
7. Баран В., Токарський В. Україна. Західні землі 1939-1941 / В. Баран, В. Токарський. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. – 448 с.
8. Ленін В.І. Доповідь про чергові завдання Радянської влади / В.І. Ленін // Повне збір. творів. – Т.36. – К.: Політвидав України, 1973. – С.227-252.
9. Ленін В.І. Про ліве хлоп'яцтво і про дрібнобуржуазність / В.І. Ленін // Повне збір. творів. – Т.36. – К.: Політвидав України, 1973. – С.267-296.
10. Ленін В.І. Засідання Петроградської Ради 12 березня 1919 р. Відповідь на записки / В.І. Ленін // Повне збір. творів. – Т.38. – К.: Політвидав України, 1973. – С.1-20.
11. Ленін В.І. Про продовольчий податок / В.І. Ленін // Повне збір. творів. – Т.43. – К.: Політвидав України, 1974 – С.187-224.
12. Бунич І. Золото партії. Кейс президента / І. Бунич. – Минск, 1994. – 320 с.
13. Литвин М.Р., Луцький О.І., Науменко К.Є. 1939. Західні землі України / М.Р. Литвин, О.І. Луцький, К.Є. Науменко. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАНУ, 1999. – 152 с.
14. Торжество історичної справедливості: Закономірності возз'єднання західноукраїнських земель в єдиній Українській державі. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1968. – 803 с.
15. Варецький В. Соціалістичні перетворення у західних областях УРСР / В. Варецький. – К.: Держполітвидав, 1960. – 298 с.
16. Державний архів Тернопільської області. – Ф.П.1 – Оп.1а. – Спр.9.
17. Державний архів Львівської області. – Ф.П.3. – Оп.1. – Спр.107.
18. Державний архів Івано-Франківської області. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.1331.
19. Державний архів Чернівецької області. – Ф.П.1. – Оп.1. – Спр.24.
20. З історії колективізації сільського господарства західних областей Української РСР. Збірник документів і матеріалів. – К.: Наукова думка, 1976. – 510 с.
21. Радянська Волинь. – Луцьк, 1940.
22. Історія міст і сіл УРСР: Івано-Франківська область. – К.: Гол. Ред. УРЕ 1971. – 639 с.
23. Масловський В.І. В боротьбі з ворогами соціалізму. Очерки історії класової боротьби на селі в період побудови основ соціалізму в західних областях України. 1939-1950 рр. / В.І. Масловський. – Львів: Вища школа, 1984. – 188 с.

24. Костик П. У боротьбі за технічне оснащення сільського господарства: Діяльність Компартії України по створенню і дальшому розвитку матеріально-технічної бази сільського господарства західних областей УРСР. 1939-1978 рр. / П. Костик. – Львів: Вища школа, 1980. – 165 с.
25. Соціалістичні перетворення в західних областях Української РСР. 1939-1979 рр. Збірник документів. – К.: Політвидав України, 1980. – 546 с.
26. Західня Україна під большевиками. IX.1939-VI.1941 / За ред. М. Рудницької. – Нью-Йорк: Америка, 1958. – 348 с.
27. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. Т.1. – К.: Політвидав України, 1976. – 1007 с.
28. Домбровський А. Промовила братня кров / А. Домбровський // Українські щоденні вісті. – Львів, 1941. – 21 серпня.
29. Украинские Карпаты. История. – К.: Наукова думка, 1989. – 264 с.
30. Сливка Ю.Ю. Витоки і наслідки національної трагедії / Ю.Ю. Сливка // Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. Т.1. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 1996. – С.5-25.
31. Коваль М.В. Тотальна війна на знищення / М.В. Коваль // Історія України. Нове бачення. Т.2. – К.: Україна, 1996. – С.69-82.
32. Парсаданова В.С. Депортация населения из Западной Украины и Западной Белоруссии в 1939-1941 гг. / В.С. Парсаданова // Новая и новейшая история. – М., 1989. – №2. – С.26-44.
33. Бугай М.Ф. Депортації з України в 30-50-і роки / М.Ф. Бугай // Український історичний журнал. – К., 1990. – №10. – С.32-38.
34. Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади. Кн.1 / Відп. ред. Я. Лялька. – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.
35. Білецький О. Тіні минулого в світлі подій / О. Білецький // Час. – Чернівці, 1992.
36. Семкович Л. Село / Л. Семкович. – Львів: Каменяр, 1999. – 183 с.
37. Сеньків М.В. З історії соборності українських земель. 1917-1945 рр. / М.В. Сеньків. – Дрогобич: Відродження, 1999. – 163 с.

Сеньків М. В. К вопросу о коллективизации западноукраинского села в довоенный период (1939-1940 гг.)

В статье отражена политика советской власти относительно западноукраинского крестьянства в довоенный период. Показано, что в политическом отношении с помощью коллективизации крестьянских хозяйств советская власть пыталась придушить национально-освободительное движение, а в экономическом – создать крепкий механизм контроля за производством и распределением сельскохозяйственной продукции, заложить подпочву тоталитарной системе. Проанализированы пути, методы и средства коллективизации.

Ключевые слова: западноукраинское село, крестьянство, коллективизация, национально-освободительная борьба, советский режим, сопротивление.

Sen'kiv M. V. The question of collectivization in the West-Ukrainian village during the pre-war period (1939-1940)

In the article the policy of soviet power is reflected in relation to a westukrainian peasantry in a pre-war period. It has been shown that in a political relation with the help of collectivization of peasant economies soviet power tried to strangle national liberation motion, and in economic – create the strong mechanism of control after a production and distributing of agricultural produce, to pawn subsoil the totalitarian system. Ways, methods and facilities of collectivization, are analysed.

Key words: West-Ukrainian village, peasantry, collectivization, national liberation fight, soviet mode, resistance.

УДК: 94(477.64)“1941”

В. М. Мороко

ДНІПРОГЕС: ЧОРНИЙ СЕРПЕНЬ 1941 РОКУ

Розглядаються обставини висадження Дніпровської гідроелектростанції в перший день оборони Запоріжжя в серпні 1941 р. Автор доходить висновку, що підриє станції, наслідком якого стали значні людські втрати, був необґрунтованим.

Ключові слова: Дніпрогес, висадження греблі, тоталітарна система, катастрофа

Уже давно відгриміла радянсько-німецька війна 1941-1945 рр. все ще не стала, принаймні на значній частині пострадянського простору, об'єктом лише безстороннього аналізу істориків. Вигідну для себе інтерпретацію її подій у боротьбі за електоральні симпатії використовують політичні сили різного ідеологічного спрямування.

Останнім часом в Росії, а затим і в Україні, під владним патронатом активізуються спроби здійснення своєрідного реваншу в оцінці війни. Під гаслом: «Не дозволимо переписувати історію» прагнуть зберегти в недоторканності колишній погляд на драму першої половини 40-х років ХХ ст. При цьому часто мова йде про повернення навіть не просто до радянського, а ще дохрущовського, сталінського варіанту історії війни.